

Köpeczi Béla

NEMZETKÉPKUTATÁS ECKHARDT SÁNDOR MŰVEIBEN

1890. december 23-án született Eckhardt Sándor, a magyarországi francia filológia ismert és elismert kutatója és oktatója. Filológiát mondok, mert Eckhardt professzor egyszerre foglalkozott nyelvészettel és irodalom-, sőt művelődéstörténettel is. Nem szabad elfeledkeznünk magyar irodalomtörténeti és főleg Balassi-kutatásairól sem. Emellett széles körű tudományos közéleti tevékenységet fejtett ki, szerkesztette egy ideig az Egyetemes Philologiai Közlönyt, Szekfű Gyulával, majd egyedül a Magyar Szemlét.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának Francia Tanszéke és a párizsi Centre Interuniversitaire d'Etudes Hongroises tudományos ülésszakokon emlékeztek meg életművéről, melyeknek anyaga magyarul és franciául megjelenik. (Itt hangzott el alábbi előadásom is.) Magam Eckhardt Sándor tanítványa, sőt tanársegédje voltam nehéz években, 1943–44-ben, s így közelről megismerhettem nemcsak tudományos-oktatói munkásságát, hanem egyéniségét is, az intellektuális igényességet és szigorúságot, a rendkívüli munkabírást és fegyelmezettséget, az elvekhez való ragaszkodást, de a távolságtartó iróniát is, amely oly annyira jellemezte.

A legrégebbi időktől máig, történészek, geográfusok, írók és filozófusok foglalkoztak az etnikai közösségekről kialakult képekkel, amelyeket ma szívesen jelölünk idegen szóval, az *image*-val. Ez természetes, hiszen mindenkit érdekel sajátmagának és közösségének öntudata és mindenki kialakít a másikról és annak közösségéről valamilyen véleményt. A görög Herodotosztól a római Strabón át a különböző nemzetiségű humanistákig ún. sztereotípek vagy klisék alakultak ki, amelyek a közösségeknek a jellemvonásait igyekeztek megragadni, és amelyek öröklődtek, sokszor a valóságtól eltávolodva, olyan népekre alkalmaztatva, amelyek egy adott területen éltek, de különböztek elődeiktől.

A modern nemzetek kialakulása óta a nemzetképkutatás különböző tudományágak, a pszichológia, a szociológia, az autropológia speciális tárgya lett, ami távolról sem jelenti azt, hogy a vizsgálatok eredményeit valóban tudományosoknak fogadták volna el. A tudományok sorában az irodalomtudomány is jelentkezett, hogy választ adjon arra a kérdésre, az irodalom mit mond az egyes nemzetek „karakteréről”. Itt az indítás mindenekelőtt az összehasonlító módszer alkalmazásával függött össze, hiszen ennek képviselői találták szembe magukat azzal a kérdéssel, hogy mi a közös és mi a különböző az egyes nemzetek irodalmában, milyen kapcsolatok alakultak ki közöttük és milyen hatást gyakoroltak egymásra.

Eckhardt Sándor Gustave Lanson iskolájának befolyására, de a német példából merítő hazai filológia ösztönzésére is, kezdett el foglalkozni a francia irodalom és kultúra magyarországi hatásával. Még 1917-ben jelentette meg *Az aradi közművelődési palota francia könyvei* című tanulmányát, amely főleg a francia felvilágosodás hatását mutatja ki egy meghatározott társadalmi-eszmei környezetben. 1924-ben jelent meg e témakörben legjelentősebb munkája, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, amely nemcsak könyvtári, hanem levéltári forrásokat is felhasznál és nem elégszik meg a felvilágosodás eszméi magyarországi jelentkezésének és a francia forradalom visszhangjának bemutatásával, hanem felidézti azt az ideológiai harcot is, amely ezek nyomán kialakult. Azt mondhatjuk, hogy Eckhardt eszmetörténeti és recepciós vizsgálatokat végzett egy olyan időszakban, amikor még ezek a kutatási irányok távolról sem fejlődtek ki.

Később mindenekelőtt a magyar-francia történeti és kulturális kapcsolatok foglalkoztatták a legrégebb időkől a 18. század végéig. E tárgyú tanulmányait gyűjtötte össze és adta ki francia nyelven 1943-ban a Presses Universitaires de France impresszumával *De Sicambria à Sans-Souci* címen és *Histoires et légendes franco-hongroises* alcímen. Közülük nemcsak a franciák Trójából menekült és Aquincumban megtelepedett elődeiről, az „emberevő” magyarokról, a chansons de geste-kben szereplő szaracén-magyarokról, a „magyar király lábáról” (III. Béláról van szó) olvashatunk, hanem Villon Magyarország iránti érdeklődéséről, Gosztonyi János püspök 1515-ös párizsi tartózkodásáról, Ronsard dunai eredetéről, La Bruyère magyar történetéről, a francia forradalom kitéréséről Magyarországnak hírt adó Trenck Frigyesről, Rousseau *Társadalmi szerződésének* itthoni terjedéséről, vagy Csáky István gróf új Sans-Souci-járól, amelyet a Lőcse melletti Illyésfalván rendezett be.

Mint maga mondja a kötet bevezetőjében, Eckhardt e tanulmányokkal bizonyítani akarta egyrészt „a magyarok ezeréves érdeklődését a francia kultúra iránt”, amely mintegy ellenméregként szolgált az egyoldalú német orientációval szemben, és segítette „nemzeti karakterünk” autonóm fejlődését, másrészt új adatokat kívánt feltárni a franciák „nemzeti tudatának” tanulmányozásához.

A kapcsolat-kutatási vizsgálatoknak összefoglalását, kiegészítését és keretbe állítását találjuk meg *A magyarság külföldi arcképe* című tanulmányában, amely a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetben jelent meg 1939-ben. Induló tétele a következő: „A magyarság nyugati rossz hírnevét a honfoglalás utáni hadjáratok alapozták meg. De ez az arckép amely a magyarokról ekkor kialakul, sajátos módon, nem a tapasztalatokon, hanem tudálékos frói véleményeken nyugszik.” (87. o.) A szittyákra vonatkozó antik klisékre és a későbbi történetírók hunokat bemutató jellemzéseire utal, amelyeket évszázadokon keresztül a magyarokra alkalmaznak, mindenekelőtt politikai szándékkal. Ezen a negatív képen sem a középkori magyar szentek híre, sem a magyarok török elleni harca nem tud igazán változtatni, annál inkább nem, mert a 16–17. században a Habsburg-propaganda a régi sztereotípeket erősíti meg. A 16. századtól az arckép bemutatása meglehetősen vázlatos, ami azzal jár, hogy a tanulmány a francia vagy a protestáns országok közvéleményében politikai vagy vallási okokból jelentkezett kedvező változásokat nem jelzi. A 18. század végén egy jozefinista pamflet alapján (Hoffmann Lipót Alajos *Ninive* című írásáról van szó), idézi fel azt a nézetet, amely a magyarokat és persze főleg a magyar nemességet, a feudalizmus védelmezőinek, a haladás ellenségeinek mutatja be, és amelyet azután a magyarországi nemzetiségek propagandája felhasznál évtizedeken keresztül. Eckhardt szerint az elmaradottság eltűlésében a magyarok is hibásak: a magyar humanisták, köztük Janus Pannonius, „kisebbségi érzéssel küzdenek”, amikor hazájukról írnak. A romantika Lenau nyomán, de a magyar irodalom idealizáló tendenciáit is felhasználva, elterjeszti a magyar arisztokrata és pásztor archaizáló képét, mindezt szorosan kapcsolva a cigánysághoz és a cigány.

zenéhez. Ezen az sem változtat, hogy a szabadságharc idején a haladó Európa támogatja a magyarok törekvéseit s dicséri szabadságvágyukat. A szerző nem tartja vigasztalónak, hogy Gobineau vagy Kayserling ugyancsak a romantika hatására, de faji alapon az „arisztokratikus népek” csoportjába sorolja a magyart. Élesen elítéli azt az idegenforgalmi propagandát, amely ugyancsak a romantikához kapcsolódva a két világháború között az egzotikus magyarság képét terjesztette. Egyben bírálja a régi negatív klisék továbbélését Magyarország szomszédainál, de Nyugaton is.

Eckhardt így határozza meg munkájának kereteit: „Célom nem az volt, hogy a magyarságra vonatkozó külföldi irodalmat ismertessem, hanem hogy kifejezni próbáljam az európai köztudatból azt a felületi képet, amely az átlagemberben begyökeresztett, s amin a legtárgyilagosabb könyv is csak keveset tud változtatni.” (134. o.) A tanulmány főleg francia és német történeti, politikai és szépirodalmi forrásokra, néhol tankönyvekre és a sajtóra hivatkozik, s ezek alapján általánosít. Ez azt jelenti, hogy különösen a 19. és 20. század tekintetében csak részlegesen veszi figyelembe a közvéleményt alakító sajtót és annak irányzatait.

Eckhardt összefoglalója olyan időpontban jelent meg, amikor a magyar értelmiségi közvélemény élénken érdeklődött a nemzeti azonosságtudat tartalma iránt, és különösen érzékeny volt a külföldi megítélésre, hiszen Trianont nem kis mértékben a magyarságról kialakult negatív kép elterjedésének tulajdonította. 1943–44-ben a *Magyar Csillag* című folyóiratban vita folyt a *Hírünk a világban* témakörben, s itt az egyik hivatkozási pont éppen Eckhardt Sándor tanulmánya volt. A vitában Illyés Gyula azt hangsúlyozta, hogy ezzel a negatív magyarság-képpel szembenézve, előbb a „belső megigazulást” kell keresni, és nem a cáfólo propagandára helyezni a hangsúlyt. Érdekes megjegyezni, hogy az ekkor Eckhardt által szerkesztett *Magyar Szemlében* erre a vitára reflektálva, olyan cikk jelent meg, amely elvetette Illyés társadalmi indítású önkritikáját és azt bizonygatta, hogy mértékadó külföldi tudósok — elsősorban történészek — ma már tárgyilagosabban ítélik meg a magyarságot. Sajnos ez az optimizmus nem igazolódott, s annyi változás után még ma is szembe találjuk magunkat a régi sztereotípekkel, és nemcsak a szomszéd népeknél.

Eckhardt Sándor nem csupán a magyarság, hanem a franciák arcképével is foglalkozott, mégpedig saját irodalmuk alapján. 1938-ban jelent meg összefoglaló munkája, *A francia szellem*, amelyet 1942-ben a Médicis kiadó *Le génie français* címen franciául is kiadott. A szerző célját így határozza meg: „E könyv két kérdésre válaszol: milyennek látta magát a francia nemzet öntudata, amióta írásban eszmélkedik és mi kapcsolata van ezzel az öntudattal annak a szellemnek, mely a francia irodalomból felénk áramlik?” (Előszó.) Tudja, hogy a francia irodalom „szelleméről” szóló elemzéseket bizonyos szépséggel fogadják, és idézi azokat az ellentmondásos meghatározásokat, amelyeket francia kritikusok adtak és amelyekre a komparatista Fernand Baldensperger hívta fel a figyelmet, akivel kapcsolatban állt és akit nagyrabecsült, éppúgy, mint Paul Hazard-t, akik mindketten hatottak módszerére. Ő maga szükségesnek tartja az óvatosságot, különösen mert külföldi szemérlé nézi a francia irodalmat. Ezért hangsúlyozza, hogy elsősorban az írói önvallomásokra épít és tekintetbe veszi a történetiség szempontját. „A francia szellemnek is megvan a maga története — írja — és míg a történelmi elemzés e téren is el nem készül, megállapításaink aligha üthetik meg a tudományos igazság mértékét.” (Előszó.) Erre az óvatosságra annál is inkább szükség van, mert Eckhardt ismeri azokat az elemzéseket is, amelyek ebben az időben a néplélektan, a fajelmélet vagy a szellemtörténet nyomán születtek, s amelyek nagy vitákat váltottak ki főleg francia — német vonatkozásban.

Könyvét három nagy részre osztja. Az első *A nemzeti öntudat* címet viseli, s olyan motívumokat tárgyal, mint a frank vagy a gall hagyaték, az isteni küldetés, a gloire nemzete,

az emberiség fáklója, a művelt francia vagy az „édes Franciaország”. A második fejezet címe *A társas szellem* és benne az udvari emberről, a „könnyelmű” franciáról, a franciákat jellemző hiúságról, beszédességéről, retorikáról és szellemiségről olvashatunk. A harmadik fejezet *Az észember*-ről szól, tehát arról, hogy a józan ész, a világosság, illetve az ezekhez kapcsolódó lélekelemzés és az érzékek és formák közötti összefüggés sajátos szemlélete mennyire jellemző a francia gondolkodásra.

Könyvéhez egy utolsó fejezetet is csatol *Magyar tanulságok* címen, amelyben egyrészt a magyar és a francia jellem közötti különbségeket elemzi, másrészt vizsgálja azt a hatást, amelyet a francia kultúra a magyarokra gyakorolt az évszázadok folyamán. A két háború közötti időről szólva kiemeli a francia politikai élet ellentmondásosságát, és szól a szerinte „nemkívánatos irányok” újabb előretöréséről, de ezekkel szembeállítja a vallásos-misztikus tendenciákat, s ezekre hívja fel olvasói figyelmét. Külön foglalkozik a francia főváros varázsával és így fogalmaz: „Aki csalódottan tér vissza Párizsból, annak nincs is ott keresnivalója.” (280. o.) Fő mondanivalója ez: a francia kultúrával való megismerkedés „szellemi oxigén” a magyar értelmiség számára. A francia kultúra jellegét így határozza meg: „Azzal, hogy az intellektuális elemnek elsőbbséget biztosít az érzelmek és az ösztönök zavaros élete fölött, a nemzeti kultúrát a legemberibb forma szintjére emeli.” Ezt megismerni hasznos a magyar művész, író, tudós számára, mint ahogy az egyéniség jogainak azt a hangsúlyozását is, amelyre ez a kultúra példát ad. A könyvet annak idején nemcsak a magyar, hanem a francia irodalmi- és tudományos sajtó is szívesen fogadta, azóta azonban elfelejtették, jó volna újból megismertetni itthon és Franciaországban is.

Eckhardt Sándor a nemzetképkutatásban úttörő tevékenységet végzett. Kapcsolódott ugyan a szellemtörténethez, de az értelmes és szükséges pozitívizmushoz is, s nem elégedett meg nagy tipológiai konstrukciókkal, hanem a filológiai módszereket alkalmazva, aprólékos kutatással, adatokra támaszkodva próbált általánosítani. Módszerének maradandó vonása, hogy a nemzetképe jellemzőit elsősorban a szépirodalomból igyekezett kikövetkeztetni, s ha igaz az, hogy az irodalom a valóság lényeges vonásait ragadja meg, akkor azok joggal lehetnek a nemzetképek kutatásának forrásai is. Eckhardt nemzetképkutatásának szellemiségét magyar vonatkozásban egyszerre jellemzi a nemzeti önbírálat s egyben a torzítások, ferdítések, rágalmozások elutasítása. A francia szellem vizsgálata nem csupán abból a szempontból érdekes, hogy egy magyar tudós milyen nemzeti jellemvonásokat olvas ki a francia irodalomból, hanem elsősorban azért, mert fellép a német orientáció egyoldalúságával és a faszizmus, sőt, mindenfajta nacionalizmus előretörésével szemben. Mindez a negyvenes évek elején nem volt jelentéktelen dolog, s akik akkor tanítványai lehettünk, megértettük üzenetét és nagyra értékeltük tisztánlátását, kritikai szellemét és intellektuális igényességét.